

Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

САДРЖАЈ

Осветљавања

- Анета Спасојевић**
*Придеви са значењем људских особина
 исказани радним глатолским придевом
 у придевској служби 1*
- Александра Марковић**
*Грађа Речника САНУ као драгоцен
 извор за етнографска исцртавања:
 на примеру одреднице прекада 9*
- Наташа Вуловић Емонтс, Марија Ђинђић**
Од једнога ударца дуб не пада 19
- Дејан Милорадов**
*О једном топониму – Шикунџе и о
 једном херимониму – шикунџа 23*
- Преиспитивања**
- Светлана Слијепчевић Бјеливук**
*Како је фотодарай постојао
 фотодарай? 28*
- Мали савети** 33
- Одлуке Одбора за стандардизацију
 српског језика 35*
- Повеље Матице српске за неовање
 српске језичке културе 37*
- Писци о језику** 52

УРЕДНИЦИ

Академик ИВАН КЛАЈН (1997–2005)
Др РАДА СТИЈОВИЋ (2014–)

УРЕДНИШТВО

Др РАДА СТИЈОВИЋ (главни и одговорни уредник)
Др НАТАША ВУЛОВИЋ ЕМОНТС
Др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
Др РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
Др ДУШКА КЛИКОВАЦ
Др ВЕСНА ЛОМПАР
Др АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ
Др МАТО ПИЖУРИЦА
Мр ОЛГА САБО
Академик МИЛОСАВ ТЕШИЋ

Језик данас

Адреса Уредништва: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1

Телефон: 021/420-199, лок. 265

Издавач: Матица српска

Цена: 200,00 динара

Технички секретар
Катјарина Сунајко

Коректор
Татјана Пивнички Дринић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Корице

Оскар Штјефан

Компјутерски слог
Владимир Вајић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Језик данас на интернету:
www.maticasrpska.org.rs/jezik_danas
e-mail: ksunajko@maticasrpska.org.rs

Рукописи се не враћају

Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије
финансијски је помогло штампање овог гласила Матице српске

СIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

808

ЈЕЗИК данас : гласило Матице српске за културу усмене и писане речи / главни и одговорни уредник Рада Стијовић. – 1997, бр. 1-2005, бр. 21/22 ; Н. с. Год. 1 (10), бр. 1/2 (2014)– . – Нови Сад : Матица српска, 1997–. – 24 cm

Тромесечно.

ISSN 0354-9720 = Језик данас
COBISS.SR-ID 126253063

ОСВЕТЉАВАЊА

Анејџа Сџасојевић

ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЉУДСКИХ ОСОБИНА ИСКАЗАНИ РАДНИМ ГЛАГОЛСКИМ ПРИДЕВОМ У ПРИДЕВСКОЈ СЛУЖБИ*

Именичким јединицама чији је референт човек могу се приписивати различита језичка средства са значењем квалификативности. Употреба описних придева уз такве именичке јединице представља најубичајенији начин исказивања квалификације. На пример: *добар* човек, *вредан* радник, *лејо* дете. У граматичком и семантичком погледу слично описним придевима, човек се квалификује и облицима радног глаголског придева онда када се употребе у реченичним службама које типично врше описни придеви. На пример: Био је већ *зрео* човек, Обратио се *оронулим* радницима, Угледали су *закржљало* дете.¹ На основу придевског значења особине и морфолошких придевских ознака за падеж, род и број (понекад и за придевски вид и облике степена поређења), овај тип придевских јединица могао би при-

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 1. 2023. године, склопљеном са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Такву могућност употребе у придевским функцијама, међутим, немају радни глаголски придеви свих глагола (који као нелични глаголски облици, познато је, служе творењу сложених глаголских облика, вршећи предикатску функцију), већ обично оних глагола који су по роду медијални и непрелазни а по виду свршени (уп. Белић 1934; 1937; Стевановић 1940; Станолчић–Поповић ¹¹2008: 174; Пипер–Клалн ²2014: 255).

пасти подврсти описних придева. Међутим, у србистици овакве јединице нису репрезенти описних придева, па ни придевске класе речи, већ се смаatraју речима прелазне категорије или неправим речима, односно *неправим ипридевима*², будући да се својим гласовним саставом и значењем могу лако повезати са глаголом чији облик примарно представљају. У новијој литератури, ови неправи придеви предмет су науке о творби речи, и посматрају се као резултат *иоипридевљавања* или *адјективизације*, што је један од неколико типова творбеног начина познатог као *конверзија*³.

У лексикографској пракси описних речника српског језика радни глаголски придев у придевској служби такође се представља као прелазна лексичка категорија, односно као придевска лексема у мањој или већој мери лексикализована. Наиме, ове јединице се у речницима наводе као самосталне придевске речничке одреднице (са наставцима за облике неодређеног (ређе одређеног) вида мушког, женског и средњег рода једнине), с тим да се у описним једнојезичним речницима – вишетомном Речнику САНУ (РСАНУ) и у речницима Матице српске, шестотомном (РМС) односно једнотомном речнику (РСЈ), двама типовима дефиниција указује на могућу двоструку лексичку природу попридевљеног радног глаголског придева, тј. конкретном дефиницијом показује се да је реч или о неправом придеву (у мањем степену лексикализованом) или пак о таквом придевском облику који је добио статус правог придева (лексикализован у већем степену). У првом случају, у дефиницији попридевљеног радног глаголског придева, полазни, изворно глаголски морфолошки облик повезује се са својом новом, контекстом стеченом придевском функцијом, чиме се имплицира да је реч о придевској лексеми у чијем се придевском својству задржало и глаголско значење, тј. о неправом придеву. У другом случају, такве импликације нема – дефиницију чини само придевски садржај, без указивања на глаголско порекло и значење, чиме се сугерише да је реч о правом придеву. Речено ћемо илустровати речничким чланком придевске одреднице *зайламитео* из РСАНУ:

запламтео, -ела, -ело ијек. **запламтио**, -тјела, -тјело (дијал. ијек. -ћела, -ћело)

1. у *ипридевској служби*: р. *ипр. од зайламитейи (се), зайламитјеи (се)*. – Доста пута у дубокој ноћи дизаше се он иза стола запламтелих образа од задовољства (Ј. Веселиновић, *Целокујна дела VI*, 175). Запламтелих образа, погнуте главе, пружи једна [девојка] руку и узе киту (Б. Станковић, *Сћари дани*, 5). Дебели

² В. Белић 1998: 46–113.

³ У процесу конверзије реч мења своју функцију и припадност граматичкој врсти, добијајући категоријално-граматичка обележја нове врсте речи, без учешћа творбених елемената (в. Клајн 2003; Станоцић–Поповић¹¹2008; Пипер–Клајн²2014). У процесу попридевљавања, радни глаголски придев као морфолошки глаголски облик, употребом у придевским реченичним функцијама добија морфолошке и семантичке вредности придевских речи.

лекар је приметно његове запламтеле образе (И. Цанкар, М. Качур, *На кланцу*, прев. Ђ. Радовић, 7). 2. *заїрејан за нешто, одушевљен, занесен*. – Складна и мирна поезија ... Гетеа није много одушевљавала наше запламтеле романтичаре (Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, 368).

Без обзира на назначену природу придевског својства, радни глаголски придеви у придевској служби имају детерминативну функцију уз именичке појмове којима се приписују. Као и другим придевским јединицама, и њима се квалификују сви домени стварности – човек и делови његовог тела, животиње и биљке, предмети и појаве.

У овом раду описаћемо семантику овако насталих придевских јединица када се приписују именицама чији је референт човек (без обзира на то да ли је реч о мушкој или женској особи, младој или старој, да ли је припадник одређеног социјалног статуса, професије, порекла, носилац одређених карактеристика и др.), као и именицама које означавају делове човечјег тела. Поћи ћемо од примера придевске употребе радног глаголског придева и према њима успостављеним дефиницијама у РСАНУ и РМС. У речницима се овакве јединице потврђују примерима, наводећи се као делови реченица и региструјући се у свим придевским функцијама, али их у раду, из практичних разлога, наводимо изоловано, најчешће у форми именичких синтагми (на пример, *осишарела мајка, најтекле очи*). Због обима рада, не доносе се сви примери, али је избор начињен тако да се семантика попридевљених радних глаголских придева људских особина сагледа у целини. Опис треба да одговори на питање које се људске особине исказују попридевљеним радним глаголским придевима, односно какву лексичко-семантичку улогу у систему придева српског језика имају овакве придевске јединице са значењем људских особина.

Прикупљене примере поделили смо у две целине. Прву целину чине попридевљени радни глаголски придеви који означавају конкретне (физичке, спољашње) особине човека. Другу целину представљају попридевљени радни глаголски придеви којима се исказују апстрактне (духовне, унутрашње) особине. У оквиру обе скупине попридевљене радне глаголске придеве распоредили смо у уже значењске групе на основу дефиниција у РСАНУ, односно РМС.

Попридевљени радни глаголски придеви са значењем конкретних људских особина

Попридевљених радних глаголских придева који означавају конкретне особине има више од попридевљених радних глаголских придева који означавају апстрактне особине. Примери показују да се придевским облицима

с оваквим значењем најчешће описује физичко стање човека, изглед у најширем смислу, обично као промена (губитак или стицање) неке конкретне појединости која је у тесној вези с човековим интегритетом, његовом целивотошћу односно телесношћу. У грађи се срећу, на пример, *окрезубеле сѝарице* и *обезубели морнари*, потом *обудовеле жене*, *заѝраѝле доѝиље* и *оружнела магмазел*; о човеку се говори и као о *закржљалом*, *оѝромелом*, *охромелом*, *оћелавелом* и *осиромацилом*; имамо и *оѝрањаѝлоѝ учиѝеља* и *оѝѝрокавелоѝ докѝора*, али и *ојачалих сѝараца*, те *заѝлувелоѝ монаха*, *занемелоѝ бирѝаца*, *ослеѝелоѝ сѝарца*. Човек окарактерисан попривдевљеним облицима радног глаголског придева је *заводнелих*, *ѝоводнелих*, *изводнелих*, *засузелих* и *исѝѝруднелих* *очију*, *омаљавелоѝ*, *оѝрубелоѝ*, *окорелоѝ*, *оѝузнулоѝ*, *омлиѝавелоѝ*, *ѝовелоѝ*, *усахлоѝ*, *искоѝнелоѝ* и *збабуњаѝлоѝ лица*, *исѝалих вилица*, *окрњавелих* и *ѝњилих зуба*, *исѝуцалих*, *олабавелих усана*, *клонулоѝ носа* и *заруѝавеле ѝлаве*. Он је *исѝалих ѝлећа*, *исѝѝрцалих кукова*, *окоѝѝѝалих ѝрѝѝенова*, *оѝвргле коже*, *огрвенелих ѝрѝѝију*, *зарожналих ноѝу*, *заруњавелих буѝѝина*, са *заѝврглом слезином* и *заѝрвљалом раном*, *обрасѝѝао у ѝусѝѝоѝ бради*.

По бројности се издвајају и попривдевљени радни глаголски придеви који се односе на тежину или раст човека. Овој семантичкој скупини припадају придевске јединице у спојевима као *ѝогадуѝи ѝоѝицаѝаѝ*, *ѝодбуѝи муж*, *оѝѝежжали* *сладоѝѝрасник* и *задрѝѝле бабе*, као и спојеви придева *одебљали* и *омрѝавели* с именицом *човек*. У примерима се јавља и човек *набухлих*, *наѝеклих* и *заѝеклих* *очију*, такође човек *набухла*, *наѝекла* и *заѝекла* *лица*, те *задебљала* *језика* и *задрѝѝлоѝ враѝа*. Када се односе на висину, стас, фигуру и сл., ови придеви се јављају у спојевима с именицама које означавају млађе особе: *израсѝѝао* *младић*, *два дорасла* *сина*, *иѝѝѝркљали* *дечак*, *ижђикали* *младић*, *ижѝѝѝљала* *девојка*, *наѝуѝала* *девојка*, *ограсло* *момче*, односно неретко се њима описују *ѝруди* и *дојке* као *наједрале* и *наѝуѝеле*, или пак срећемо *ижѝѝѝљалу* *косу*, *наједрале* *образе* и *усне*, *израсѝѝао* *сѝѝас*.

Знатан број придевски употребљених радних глаголских придева има значење психофизичког стања које у већини изражава придевско значење 'који се нашао у стању какве слабости, слаб'. У грађи се тако најчешће срећемо с *ѝрохнулим*, *изнемоћалим*, *обронулим* и *оронулим* *сѝарцима*. Придевске синонимне јединице овог типа налазе се и у синтагмама: *изнемоѝли родѝѝеље*, *онемоћали* *радник*, *ислабели* *болесник* и *искиѝела* *болесница*, *ослабели* *груѝ*, *малаксали* *војници*, *креѝали* *Обрад*, *обумрли* или *ѝосусѝѝали* *човек*, *ођуѝѝурумели* *ѝоѝиѝѝичар*.

Попривдевљени радни глаголски придеви описују и делове човековог тела значећи какву боју, нијансу. У грађи се срећу *заѝрвенеле* *очи*, *зарудели* и *заруменели* *образи*, али и *заѝарили* *сељачки образ*, *зарујавиле* *женске ѝруди*, као и *ижуѝели* *ѝрѝѝи* и *жуѝѝнуло* *чело*. Значење тамне боје присутно је у

опису *йреїланулих рибара, осмаїлих сїараца* или *осмуїлої чобанина*, те човека *осмаїлої лица* и *осмаїле йуїи*.

Поприведљеним облицима радног глаголског придева исказује се и значење човекове животне доби. Уочава се неколико оваквих јединица са истим значењем 'који је (постао) стар'. Овој значењској скупини припадају: *огрїиавели боїомољац, огрїиели їосїодари, замаїиорели момци, омаїиорели враїолан*, као и *исїиарели родїиїель, осїиарели оїиац, осїиарела маїка*, те *йресїиарели људи*.

Поприведљеним облицима радног глаголског придева исказује се и значење функционалног стања, односно такво придевско значење којим се описује нарушено уобичајено функционисање људског тела: *йромрзли йролеїиери, намрзли* или *оїирнули човек, зацеїиїела снаїа*, или његових делова: *забридели образ, уїирнула рука, замрзле* односно *окваїиле руке* и *оїиейали йрсїи*.

Овим придевским јединицама уобличава се и значење престанка постојања човека: *изїинуле їлаве, їали борци, їоїинули раїиїници, йреминули їесник, умрли чувар*, односно, у религијском контексту, значење почетка постојања: *васкрсли Хрисїи*.

Разматрани придеви односе се и на здравствено стање човека. С истим значењем 'који се разболео, болестан' у грађи се јавља *изболели* и *йоболели човек, изболовали Србин*, потом *озебли воїници* и *исїирозебли људи*.

Један број поприведљених радних глаголских придева описује човека у односу на његово физиолошко стање, те су се у грађи нашле потврде за *залагнелої друїа, изїлагнелу сањалицу, закуњалу жену, засїалу їосїоїу*.

Поприведљени радни глаголски придеви са значењем апстрактних људских особина

Најбројнији су овако настали придеви који описују ментална стања. Њима се у већини описује човек који је изгубио могућност нормалног понашања или расуђивања, те му се приписују следећи придеви: *облесавео, йоблесавео, йовиленео, залудео, излудео, йомахниїао*, или пак придеви који се односе на човекове умне карактеристике, попут оних у синтаagmaма *оїлуїиавели їосїи, заїлуїиавио младић* и *оїиуїавела жена*. Ове лексеме могу исказивати и манифестовање емоција, нпр. *беса: зайенушали људи, йобеснели їазда, искиїела срца, кључала крв*, страха: *Аїка, замрла од сїираха*, односно могу означаваати и друге, карактерне црте, унутрашње особине, као у спојевима: *ваїала жена, закорели нежења, зрео човек, окорели йолиїиичар, йлачкали свеци, йрезрело геїе*.

Одређени број поприведљених радних глаголских придева може означавати и конкретну и аїсїиракїиу особину човека, у зависности од контекста

употребе у којем се реализује једно од та два значења. Таква својства човека исказана попридевљеним радним глаголским придевом представљају, дословни или метафорички, резултат погрешног или недефинисаног односно неблаговременог кретања, и тада се примерима из грађе човек потврђује као *заблудео, одблудео, залуђао, заси́ранио* и *ошумарао*, односно као *одоцнео, закаснео* и *окаснео*. Затим, човек се карактерише и приписивањем особине која је резултат зауостављеног кретања, такође дословног или метафоричког, те се у грађи срећу *заоси́тали њешаци, изоси́тала деца*, односно *јосрнула жена* и *јосуси́тали човек*, или пак кретања уопште, па се говори о *одбе́лим зашвореницима, избе́лим Херцеџовцима* итд.

Закључак

На основу изложене грађе, о попридевљеним радним глаголским придевима са значењем људских особина извешћемо два закључка.

Најпре, грађа несумњиво показује да је, у односу на број пожељних људских особина, много више попридевљених радних глаголских придева са значењем непожељних људских особина, као и да су конкретне особине бројније од апстрактних. Њима се исказују различити непожељни аспекти физичког изгледа човека, потом таквог психофизичког, функционалног, физиолошког и здравственог стања, те негативна ментална и емоционална стања и карактерне особине. Пожељне особине исказују се у знатно мањој мери – оним лексемама којима се означава раст (*одрасло момче*) или зрелост (*зрео човек*). Може се закључити да је попридевљавање радног глаголског придева језички процес настао као потреба за једнолексемским исказивањем непожељних људских особина, односно оних особина које човек стиче или поседује независно од сопствене воље (или упркос њој).⁴

Друго запажање настало је на основу дефиниција значења попридевљених радних глаголских придева у коришћеним речницима (које смо у првом делу рада илустровали, али их, због простора, у анализи нисмо цитирали) и тиче се лексичке улоге ових придевских јединица у систему придева са значењем људских особина. Наиме, попридевљени радни глаголски придеви, захваљујући свом глаголском пореклу, настају као резултат кондензовања зависних реченица, представљајући економичан језички творбени поступак.

⁴ До истог закључка – да је у језику много више придева са значењем непожељне особине него оних са значењем пожељне особине, дошло се у анализи простих и изведених придева људских особина у студији Драгићевић 2001, што све одговара већ постојећим запажањима у бројним лексиколошким истраживањима о знатно већем броју јединица у лексичком фонду којима се исказују негативне ванјезичке појаве у односу на позитивне.

У том поступку стварају се придевске јединице које задржавају везу с полазним глаголом, означавајући људску особину насталу као резултат радње у прошлости у виду измене неког човековог својства: уп. *охромео* 'који је постао хром, који је почео храмати'⁵ (*охромели* војници) : *хром* 'који има болесну ногу тако да хода неједнако, храмље' (*хроми* војници), *йоблесавео* 'који је постао блесав'⁶ (изгубљен, *йоблесавео* због чаме) : *блесав* 'умно неразвијен, сулуд' (*блесав* човек).

Такође, поприведљени радни глаголски придеви у систему придева са значењем људских особина могу имати и допунску улогу у случајевима када означавају особину за коју не постоје синоними међу правим придевима: *исџао* 'који вири из свог лежишта, истурен, избачен' (*исџале* вилице), *клонуо* 'који је повијен, спуштен' (*клонули* нос), *зайламџео* 'загрејан за нешто, одушевљен, занесен' (*зайламџели* романтичари), или пак када исказују особину за коју у језику уопште не постоје синонимни једнолексемски придеви, попут *зайраџао* 'који је престао давати млеко' (*зайраџле* дојиље), *закаснео* 'који није дошао на време, који није извршен на време и сл.' (*закаснели* гост), *зрео* 'који је достигао потпуни, првенствено умни развитак' (*зрео* човек). У таквим случајевима веза са значењем глагола у основи се не задржава.

Закључићемо да поприведљени радни глаголски придеви са значењем људских особина у лексичком придевском систему с таквим значењем имају троструку улогу:

(1) да на језички економичан начин квалификују човека, свођењем зависне односне реченице на облик радног глаголског придева с придевском функцијом;

(2) да допуњавају постојеће синонимске редове придева чија је доминанта каква људска особина;

(3) да допуњавају лексичке празнине у језику за она придевска значења која немају своје придевско лексичко уобличење.

У случају (1) семантички садржај поприведљеног радног глаголског придева задржава везу са глаголским значењем пресупонирањем глаголске ситуације полазне глаголске лексеме, док је у случајевима (2) и (3) таква веза искључена.

⁵ Ради јасније илустрације, уместо дате функционално-граматичке дефиниције за лексему *охромео* у РСАНУ: у *йрид. служби*: р. *йр. од охром(ј)еџи*, наводимо њену семантичку парафразу. У домаћој лексикографској пракси, семантичка парафраза је једно од помоћних средстава при одабиру типа дефиниције радног глаголског придева у придевској служби.

⁶ В. напомену 5. У РСАНУ за лексему *йоблесавео* даје се дефиниција у *йрид. служби*: р. *йр. од йоблесавеџи*.

Литература:

- БЕЛИЋ 1934: Александар Белић. „О променљивости радног (прошлог) глаголског придева.” *Наш језик* II/2, 33–39.
- БЕЛИЋ 1937: Александар Белић. „Више семантике!” *Наш језик* V/5–6, 129–135.
- БЕЛИЋ 1998: Александар Белић. *Ојшћиа линѳисѳика*. Изабрана дела А. Белића. Т. 1 (прир. М. Ивић). Београд: Завод за уѳбенике и наставна средства.
- ДРАГИЋЕВИЋ 2001: Рајна Драгићевић. *Придеви са значењем људских особина у савременом срѳском језику, ѳворбена и семантичка анализа*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- КЛАЈН 2003: Иван Клајн. *Творба речи у савременом срѳском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уѳбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- ПИПЕР–КЛАЈН ²2014: Предраг Пипер и Иван Клајн. *Нормативна граматика срѳског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РМС: *Речник срѳскохрватског књижевног језика*. I–VI. Нови Сад (I–III и Загреб): Матица српска (I–III и Матица хрватска), 1967–1978.
- РСАНУ: *Речник срѳскохрватског књижевног и народног језика*. I–XX. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–2017.
- РСЈ: *Речник срѳског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ ¹¹2008: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић. *Граматика срѳског језика*. Београд: Завод за уѳбенике.

Анета Спасојевић
Институт за српски језик САНУ, Београд
aneta.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

